

Dr. sc. Željka Fink Arsovski, prof. emerita

ANTICA MENAC (1922. – 2020.)

Akademkinja Antica Menac preminula je u Zagrebu 24. travnja 2020. Napustila nas je marljiva i ustrajna znanstvenica i draga profesorica, osoba koja je u više znanstvenih disciplina ostavila dubok trag, koja je za cijeloga svog radnog vijeka jezične elemente i pojave istraživala i analizirala temeljito i dubinski.

Akademkinja Antica Menac rođena je 11. srpnja 1922. godine u Splitu, gdje je završila osnovnu školu i realnu gimnaziju. Maturirala je 1940. godine, a na Filozofskom je fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala slavistiku (A-predmet: Ruski jezik i književnost, B-predmet: Hrvatski jezik sa staroslavenskim, C-predmeti: Poredbena slavenska gramatika, Jugoslavenske književnosti, Talijanski jezik). Tijekom studija radi kao korektorica, lektorica i novinarka u *Slobodnoj Dalmaciji*, a nakon studija zapošljava se kao urednica u izdavačkom poduzeću *Glas rada*, gdje uređuje knjige ruskih i hrvatskih autora. Godine 1949. počinje raditi na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kao asistentica prof. dr. sc. Stjepana Ivšića, a 1957. boravi na šestomjesečnoj specijalizaciji u Moskvi, gdje posebnu pozornost posvećuje ruskoj sintaksi i fonetici. Doktorsku disertaciju na temu *Padežne i prijedložno-padežne sveze s vremenskim značenjem u hrvatskom i ruskom jeziku* brani 1959. godine.

Na Filozofskom je fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Antica Menac izabirana u sljedeća zvanja: 1961. godine u zvanje docenta, 1966. – u zvanje izvanrednoga profesora, 1973. – u zvanje redovitoga profesora. Tijekom 24 godine bila je predstojnica Katedre za ruski jezik. U mirovinu odlazi 1985.

Godine 1975. postaje član suradnik u Jugoslavenskoj (kasnije Hrvatskoj) akademiji znanosti i umjetnosti, 1981. je izabrana za izvanrednoga, a 1988. za redovitoga člana.

Antica je Menac bila potpredsjednica Hrvatskoga filološkog društva, članica uprave, te predsjednica njegove Sekcije za strane jezike, zatim potpredsjednica i članica uprave Saveza slavističkih društava Jugoslavije i Saveza društava za strane jezike i književnosti Jugoslavije. Jedan je od osnivača Međunarodne asocijacije nastavnika ruskoga jezika i književnosti (МАРРЈАЛ; Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы, МАПРЯЛ), bila je dugogodišnja članica njezine uprave, a šest je godina obnašala funkciju potpredsjednice te asocijacije. Niz je godina predsjedala Međunarodnoj komisiji za problematiku udžbenika ruskoga jezika pri МАРРЈАЛ-u.

Bila je voditeljica nekoliko znanstvenih projekata. U okviru Zavoda za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu vodila je sljedeće projekte: *Leksikografski rad na području ruskog i ukrajinskog jezika*, *Istraživanje frazeologije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku*, *Hrvatska frazeološka problematika*, *Kontrastivna analiza hrvatskog i ruskog književnog jezika*, *Kontrastivno proučavanje hrvatskog jezika prema stranim jezicima*. U sklopu Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU vodila je projekte *Proučavanje hrvatske frazeologije* i *Hrvatska frazeologija*.

Antica Menac je s izlaganjima sudjelovala na mnogim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i u inozemstvu, a njezini su radovi na hrvatskom, ruskom, njemačkom, engleskom, poljskom i češkom jeziku objavljivani u hrvatskim i inozemnim stručnim časopisima i zbornicima sa znanstvenih skupova.

Bila je profesorica mnogim generacijama studenata rusistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Predavala je kolegije *Fonetika ruskoga jezika*, *Morfologija ruskoga jezika*, a održavala je i *Seminar iz ruskoga jezika*. U svojem se nastavnom radu vrlo često pozivala na odgovarajuće jezične pojave u hrvatskom jeziku, pa se može reći da je njezin nastavni rad također sadržavao elemente kontrastivne analize koja je

obilježila znanstveni rad Antice Menac. Pod njezinim je mentorstvom napisano mnogo diplomskih radova, pet magistarskih radova te jedanaest doktorskih disertacija.

Antici su Menac posvećene četiri publikacije. Za 70. joj je obljetnicu života posvećen dvobroj časopisa *Filologija* (20–21, Zagreb, 1992–1993); zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa *Slavenska frazeologija i pragmatika* – za 85. godišnjicu života (Zagreb, 2007); za 90. rođendan – zbornik radova njezinih bivših studenata *Stručak riječima ispunjen* (Zagreb, 2012). Za 95. rođendan posvećena joj je kolektivna monografija *Славянская фразеология в современных СМИ (публицистический дискурс)* objavljena u Greifswaldu, Sankt-Peterburgu i Zagrebu (2017).

Za svoj je rad akademkinja Antica Menac dobila nekoliko nagrada. Godine 1979. Međunarodna asocijacija nastavnika ruskoga jezika i književnosti dodijelila joj je medalju A. S. Puškina, 1980. je dobila Nagradu grada Zagreba (za *Ukrajinsko-hrvatski ili srpski i hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik*), a 1981. republičku nagradu „Božidar Adžija“ (za *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*). Godine 2008. dodijeljeno joj je državno odlikovanje Republike Ukrajine „Za zasluge“ III. stupnja (za zasluge u razvijanju hrvatske ukrajinistike), a 2012. odlikovana je Redom Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića. Organizacijski odbor Sedmoga hrvatskog slavističkog kongresa 2019. joj je godine dodijelio Povelju Stjepana Ivšića u znak priznanja za velik doprinos razvoju i promicanju hrvatskoga jezikoslovlja.

* * *

Čini mi se da Anticu Menac poznajem oduvijek. Bila mi je profesorica na dodiplomskom i poslijediplomskom studiju, mentorica na magisteriju i doktoratu, dugogodišnja suautorica. Voljela sam slušati njezina predavanja na studiju. Bila su sustavna, jasno koncipirana, činila su zaokruženu cjelinu, misao je bila razumljivo i precizno formulirana. Jednako je tako kao mentorica davala kratke, sažete i jasne savjete, davala mi slobodu u radu, ali ipak pazila da ne skrenem s dogovorenoga puta.

A onda sam počela surađivati na njezinim projektima. Radilo se na frazeološkim rječnicima. Silno sam se trudila uvjeriti samu sebe da sam

dorasila tom zadatku. U početku sam upijala sve profesoričine upute vezane za frazeografske postupke i način rada na rječniku, a onda sam nekako postajala sve sigurnija, da bih na kraju osjetila da profesorica ima u mene povjerenja, da vjeruje mojim procjenama. Naše su se male radne skupine sastajale u Berislavićevoj, u profesoričinu stanu. Kad bismo došli, već bi nas čekala vruća i mirisna kava te obavezne grickalice i slatkiši na stolu. Profesorica je točno znala što za koga od nas treba pripremiti, što najviše volimo. Prvo malo čakule, a onda rad. I tako godinama. Tri rječnika. Kad smo predali rukopis trećega rječnika, odmah me pitala što ćemo dalje, na kojem ćemo sljedećem rječniku raditi. Pitanje me zateklo, nisam odmah znala odgovor. Ali sam nakon nekog vremena došla s prijedlogom, dogovorile smo se. Na žalost, zbog pogoršanog zdravstvenog stanja profesorica više nije sudjelovala u radu na tom rječniku.

Paralelno s radom u Berislavićevoj sastavljala sam i frazeološke rječnike s drugim kolegicama i kolegama, ali sam s profesoricom uvijek razgovarala o njihovoj koncepciji, konzultirala se kad bih nailazila na neke leksikografske probleme.

Mnogo smo razgovarale i o frazeološkoj teoriji. Kad bih se vraćala s nekog znanstvenog skupa, pričala sam joj kako je primljeno moje izlaganje, što ima nova u frazeološkoj Europi, kako su kolege. Profesoricu je, osim toga, zanimalo i kako napreduju moji doktorandi, „moja djeca“, koje ih teme privlače, čime se bave.

Desetak smo godina surađivale i na međunarodnom projektu akademika Rudolfa Filipovića *Engleski element u europskim jezicima*, na dijelu koji se odnosio na ruski jezik. Iako je početkom devedesetih godina prošloga stoljeća na tom dijelu projekta bilo šest suradnika, relativno brzo ostalo nas je troje: prof. R. Filipović, prof. A. Menac i ja. Sastajali smo se jednom tjedno i nakon obavezne kave u kafiću u Preradovićевой nastavljali rad u Zavodu za lingvistička istraživanja. Na tim su se radnim sastancima brusili dijelovi kontaktološke teorije vezani za različite tipove adaptacije anglicizama u ruskom jeziku.

* * *

U središtu znanstvenoga interesa akademkinje Antice Menac sljedeća su područja: sintaksa, fonetika, leksikologija, frazeologija, leksikografija, frazeografija, kontaktna lingvistika, kontrastivna lingvistika.

Posebno bih ovom prilikom naglasila doprinos Antice Menac hrvatskoj frazeologiji. Krajem šezdesetih, odnosno početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća zainteresirala se za frazeologiju, tada relativno mladu lingvističku disciplinu koja se počela razvijati u Sovjetskom Savezu. Svoje početne frazeološke analize temelji na teoriji ruske frazeologije, a u hrvatskim stručnim časopisima objavljuje prve članke na temu frazeologije. Posebno je važno što je hrvatske frazeme često dovodila u vezu i kontrastivno analizirala s frazemima drugih slavenskih i neslavenskih jezika. Oko sebe je okupila skupinu znanstvenika zainteresiranih za frazeološku problematiku pa se smatra utemeljiteljicom zagrebačke frazeološke škole, danas poznatom i priznatom kako u slavenskim, tako i u neslavenskim zemljama u kojima se lingvisti aktivno bave frazeologijom. Objavljeni članci s frazeološkom tematikom hrvatskoga jezika omogućili su slavistima iz drugih zemalja da se upoznaju s hrvatskim frazemima i njihovim obilježjima, a istovremeno je otvorila put hrvatskoj frazeologiji u respektabilno slavističko i europsko društvo. Paralelno s tim inicirala je i rad na prvom frazeološkom rječniku u Hrvatskoj. Sa skupinom kolega s Katedre za ruski jezik sastavila je *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, objavljen u Zagrebu 1979. (prvi dio) i 1980. (drugi dio), u koji su uključeni frazemi u širem smislu.

U mnogobrojnim znanstvenim radovima hrvatske je frazeme analizirala s brojnih aspekata. U ranijima je češće obrađivala širu frazeologiju, dok je kasnije veću pažnju pridavala užoj frazeologiji. Članci se mogu podijeliti na nekoliko tematskih skupina.

U prvom tematskom krugu piše o strukturi frazema, njihovu sastavu i odnosima između sastavnica. U pionirskom radu *O strukturi frazeologizma* (1970/1971) A. Menac navodi osnovna obilježja frazema: oni imaju čvrstu strukturu, reproduciraju se u gotovom obliku, značenje frazema ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica, redoslijed komponenata u

pravilu je stabilan. S druge strane, neke su sastavnice zamjenjive pri čemu ta činjenica ne utječe na promjenu značenja same jedinice. Nadalje piše o pojavnim oblicima frazema – fonetska riječ, skup riječi i rečenica s time da na primjerima hrvatskih i ruskih frazema navodi i različite strukturne podtipove unutar triju osnovnih oblika. Fonetska riječ je sveza jedne samostalne riječi i jedne (rjeđe dviju) nesamostalnih, a zajedno tvore naglasnu cjelinu. Najčešći oblik u kojem se realiziraju frazemi jest skup riječi unutar kojih se razlikuje skup neovisnoga i skup ovisnoga tipa. Po obliku frazemi mogu odgovarati i rečenici, jednostavnoj ili složenoj. U zasebnu skupinu izdvaja poredbene frazeme kao specifičan strukturni tip, a oni se također realiziraju u spomenutim pojavnim oblicima. Za frazeologiju je vrlo važan i stilski aspekt. Stilski neutralni frazemi su najrjeđi, dok je za njih najkarakterističniji razgovorni stil ili njegova snižena varijanta – vulgarni stil (*Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije*, 1978; *Genitiv u sastavu frazeologizama u suvremenom ruskom i hrvatskom književnom jeziku*, 1983).

Prvaseunasbavilaitemomtautološkihfrazeoshema(1980).Pozivajući se na ruske izvore koji se bave navedenom temom, Antica Menac navodi bitna obilježja te specifične strukturne skupine – postojanost strukture i nepostojanost sastava – te naglašava da se u njima frazeologizirala sama shema strukture. U daljnjem dijelu toga opsežnog rada frazeosheme dijeli na četiri osnovne skupine prema osnovnoj riječi: imeničke, glagolske, pridjevsko-priloške i mješovite. Nakon navođenja strukturnoga tipa daju se mnogi primjeri produktivnih hrvatskih frazeoshema, a na nekim se mjestima oni dovode u vezu s odgovarajućim ruskim tipovima.

Drugi se krug tema odnosi na porijeklo frazema. Spominju se nacionalni frazemi te međunarodni koje često posuđujemo i u većoj ili manjoj mjeri prilagođavamo svome jeziku. U jezik primatelj frazemi se ponekad prenose u besprijevodnom obliku, a ponekad se kalkiraju (moguće je govoriti o potpunim i djelomičnim kalkovima). Međunarodna se frazeologija širi prevođenjem književnih, znanstvenih i drugih djela, putem novinskih vijesti, primjenom novih tehničkih i drugih dostignuća

te stvaranjem naziva za njih itd. S druge je strane ponekad teško utvrditi točan izvor pojedinoga frazema. Govori se i o frazemima preuzetim iz antičkoga svijeta, iz mitologije, Biblije, o frazeologiziranim izrekama znamenitih ljudi, frazeologiziranim književnim citatima itd. U daljnjem se tekstu dvaju vrlo važnih članaka (*Svoje i posuđeno u frazeologiji*, 1972; *Posuđeni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, 1973), posvećenih porijeklu frazema, navode brojni primjeri u slavenskim i neslavenskim jezicima koji su na različite načine preuzimani u jezik primatelj. U radu *Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije* (1978) navode se i različita područja ljudske djelatnosti koja mogu postati izvorom za neke frazeme. Tako se, osim već navedenih izvora, govori i o frazeologiziranim terminima iz znanosti, glazbe, kazališta, sporta, zatim o žargonu kao izvoru frazema (npr. kartaški žargon, đачki žargon, žargon mladih) itd.

U trećem se krugu Antica Menac bavi odnosima između frazema, dotiče se pitanja frazemske sinonimije i antonimije, a zalazi i u neiscrpnu temu zajedničkih semantičkih skupina frazema u europskim jezicima. U članku *Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku* (1982) povlači granicu između varijanata unutar pojedinih frazema i sinonimnih frazema. Navodi primjere variranja na fonetskom, morfološkom, tvorbenom, sintaktičkom i leksičkom planu, a na primjeru triju sinonimnih nizova hrvatskih frazema pokazuje načine i mogućnosti ulaženja u odnos sinonimije frazema jednoga jezika. Dotiče se i za frazeologiju vrlo važnog pitanja kolokacije. Rad *Phraseological Antonyms in European Languages* (1998), s druge strane, pokazuje mogućnosti stvaranja antonimnog odnosa na primjerima hrvatskih, ruskih, njemačkih, engleskih i francuskih frazema. Tako se antonimno značenje dvaju frazema postiže zamjenom pridjeva, imenica, glagola, zamjenica, prijedloga, priloga, postojanjem ili izostankom negacije. I konačno članak *Gemeinsame semantische Gruppen in der Phraseologie der europäischen Sprachen* (1987) donosi frazeme šest europskih jezika (hrvatski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski) koji su jednaki ili bliski na strukturnom i semantičkom planu.

Sljedeća se skupina članaka bavi načinom uključivanja frazema u hrvatske rječnike. Članak *Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika* (1994) daje nam uvid u mjesto frazeologije u hrvatskim rječnicima, pri čemu su u analizu uzeti veliki Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskog jezika*, Matičin *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Benešićev *Rječnik hrvatskog književnog jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, više izdanja *Rječnika hrvatskoga jezika* V. Anića, *Rječnik hrvatskoga jezika* urednika J. Šonje te *Enciklopedijski hrvatski rječnik* urednika Lj. Jonjić i R. Matasovića. U njima se uspoređuje obrada frazema s komponentama *glava* i *uho*. Spomenuta su i dva frazeološka rječnika – onaj Josipa Matešića (1982) i *Hrvatski frazeološki rječnik* iz 2003. S druge strane, rad *Frazeologija u Šulekovu Rječniku znanstvenoga nazivlja* (1998, u koautorstvu s M. Mogušem) govori o svezama riječi koje je uključio u svoj rječnik, a one se mogu podijeliti na terminološke i frazeološke. Naglašeno je da je velik dio frazeologije iz rječnika razumljiv i našim suvremenicima. U jednom se radu (*Odabir frazema za frazeološki rječnik hrvatskoga jezika (rezultati ankete)*, 2001, u koautorstvu sa Ž. Fink) ispituje potreba uvrštavanja frazema koji su u suvremenom hrvatskom jeziku rjeđe u upotrebi. Provedena je anketa među učeničkom i studentskom populacijom, a ona je trebala pokazati poznavanje i eventualnu aktivnu upotrebu izabranoga korpusa. Njezini su rezultati uzimani u obzir pri sastavljanju *Hrvatskoga frazeološkog rječnika*. I konačno, u ovaj se tematski krug uklapa rad *Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima* (1998) u kojem se daje popis stilskih odrednica u rječnicima, njihova obilježja, ali se naglašava i najčešći izostanak stilske kvalifikacije frazema.

Dva su rada vezana za inovacijske procese u hrvatskoj frazeologiji na prijelazu u novo tisućljeće (*Nove pojave u frazeologiji hrvatskoga jezika*, 2002; *Hrvatska frazeologija – staro i novo*, 2008, oba u koautorstvu sa Ž. Fink). U njima se analiziraju neke od recentnih pojava i promjena, npr. prijelaz dijela frazema u pasivni fond, upotrebno raslojavanje pojedinih frazemskih varijanata, semantičko raslojavanje nekoliko frazema, načini stvaranja novih frazema (posuđivanje, kalkiranje itd.).

Na humorni aspekt u dijelu frazema obraća pozornost u radu *Element smiješnoga u frazeologiji* (2005).

Antica je Menac promatrala specifičnosti frazema u djelima hrvatskih pisaca, strukturno ih je i semantički raščlanjivala (*Frazeologija Gundulićeva „Osmana“*, 1989, u koautorstvu s M. Mogušem; *Frazeologija Hektorovićeve „Ribanja i ribarskog prigovaranja“*, 1991; *Frazeologija Mažuranićeve „Smrti Smail-age Čengića“*, 1992).

Svjesna važnosti očuvanja, zapisivanja i analiziranja dijalektne frazeologije više članaka posvećuje upravo njima. U njima se osvrće najviše na frazeologiju svoga rodnog grada i bliskoga joj otoka Brača. Koautorica je rječnika frazeologije splitskoga govora (2011), a objavljuje i dva članka vezana za tu temu – *Frazeologija splitskoga talijanskog govora* (2012) te *Iz splitske frazeologije* (2014; oba u koautorstvu s M. Menac-Mihalić). Otok Brač je prisutan u trima radovima: izdvaja elemente venecijanskoga dijalekta u frazeologiji suvremenih bračkih pjesnika te promatra frazeologiju suvremenih bračkih čakavskih pjesnika (1997, 1998, oba članka u koautorstvu s M. Menac-Mihalić), a piše i rad *Neki tipovi frazema sa sastavnicom čovik u bračkim čakavskim govorima* (2007). Nešto šire zahvaća u hrvatska narječja i govore u radovima *More u hrvatskoj frazeologiji* (2013, u koautorstvu s M. Menac-Mihalić) te *Rima u frazeologiji hrvatskih narječja* (2016).

Svakako treba naglasiti da člancima napisanim u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća prof. A. Menac udara temelje hrvatske frazeologije.

Većina je frazeoloških radova Antice Menac sabrana u monografiji *Hrvatska frazeologija* (2007).

* * *

Napustila nas je akademkinja Antica Menac, profesorica koja nije nikad podizala glas. Uvijek je govorila smireno i upravo je tom mirnoćom i strpljivošću u komunikaciji privlačila pozornost. I u poznim je godinama imala nevjerojatnu radnu energiju, koncentraciju i zadivljujuću memoriju.

Ostali smo bez osobe koja nas je poticala na daljnji rad, širila nam znanstvene vidike i veselila se našim uspjesima. Uvijek ćemo pamtiti njezinu susretljivost i pozitivnost.